

ПРОБЛЕМА ІДЕАЛУ ЯК СТРАТЕГІЧНОГО ОРІЄНТИРА У САМОВДОСКОНАЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Наталія УЙСІМБАЄВА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Останнім часом основна увага науковців спрямована на проблему професійного самовдосконалення майбутнього вчителя, а відповідно, і визначення ідеального образу сучасного педагога. Разом з тим, вчитель – це насамперед особистість, яка виконує найскладніше соціальне завдання: виховання особистості учня. Для вирішення цього завдання важливим є постійний розвиток особистості самого вчителя. Проблема особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя пов'язана з його уявленням про ідеал, як взірць досконалості. Тому постає проблема дослідження змісту ідеалу та особливостей його впливу на процес самовдосконалення майбутнього вчителя. Відповідно до результатів проведеного аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури у філософії, психології та педагогіці існують різні погляди щодо значення ідеалу у розвитку особистості. Як зазначає О. Єракторіна, трансформація українського середовища відбувається як радикальне оновлення всіх сфер, і

у тому числі духовної, його життєдіяльності на фоні краху колишніх суспільних і особистісних ідеалів; в умовах колапсу моральних норм і реальної свободи вибору особистість може за орієнтир обрати і гуманістичні, і антигуманні цінності, може вдосконалювати себе для самореалізації в інтересах суспільства або переслідувати егоїстичні асоціальні цілі [3, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій та досліджень засвідчив, що проблема ідеалу переважно розглядається у моральній площині і спрямована на ідеал моральної досконалості особистості. Так, на важливості духовності у розвитку особистості наголошують у своєму дослідженні М. Боришевський, О. Шевченко, Н. Володарська. Духовно довершена особистість – це наслідок тривалої, наполегливої праці людини над собою, праці, яка спрямована на поступове самовдосконалення, свідоме вибудовування себе з метою наближення до обраного ідеалу, в якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти,

що дає можливість виконати, зреалізувати себе, а завдяки цьому відчувати всю повноту людського щастя. Науковці зазначають, що традиційне визначення ідеалу як взірця досконалості, кінцевої мети, що виступає для людини певною нормою і критерієм тієї чи іншої діяльності, у різні історичні епохи ідеал, як взірець досконалості наповнювався різним конкретним соціальним змістом. Відповідно до цього проблема ідеалу і його відношення до дійсності по-різному визначається в тих або інших філософських системах [12, с. 6, 135].

Аналізу особливостей трансформації виховного ідеалу особистості в Україні (XIX – початку XX ст.) присвячено дослідження Л. Єршової яка наголошує на тому, що у цьому процесі особливого значення набуває аксіологічний підхід. На підставі проведеного дослідження Л. Єршова пропонує розглядати еталон досконалої людини як виховний ідеал у вузькому педагогічному значенні та сукупність взірцевих рис і якостей особистості у гранично вузькому значенні [4].

Розглядати педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі пропонує О. Сухомлинська [14].

Метою статті є аналіз проблеми ідеалу як стратегічного орієнтира у самовдосконаленні майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Людина не є чимось раз і назавжди визначеним, а перебуває у постійному процесі становлення та саморозвитку. Вона вимушена з'ясувати для себе, що дійсно цінує, а що ненавидить, у що вірить, тобто виробляти власне ставлення до світу, будувати власний життєвий світ [15, с. 313]. Орієнтиром, що визначає певну спрямованість особистості на саморозвиток є взірець досконалості – ідеал.

Ідеал – взірець досконалості, який є орієнтиром діяльності людини [11, с. 580].

Особистісне самовдосконалення майбутнього вчителя визначаємо як процес усвідомленого, цілеспрямованого досягнення якісних змін у процесі вдосконалення своїх особистісних і професійних якостей, що забезпечує реалізацію особистісних потенцій та ефективність особистісно-професійного розвитку. Відповідно у контексті визначення поняття «самовдосконалення» особистості як прагнення наблизитися до певного рівня досконалості актуальним є розуміння ідеалу як ціннісної характеристики певного явища у вигляді належного, що виконує роль стратегічного орієнтира на шляху досягнення мети [15, с. 554].

Як свідчать результати теоретичного пошуку існують різні підходи до проблеми ідеалу у філософії, психології та педагогіці. Разом з тим, як зазначає М. Боришевський, загальним є висновок про недосяжність ідеалу, про неможливість його повного і адекватного

втілення в матеріальну дійсність, в реальне життя людей. Таким чином, можна мати не сам ідеал, а шлях до ідеалу [12]. Саме тому під «ідеалом» О. Лазурський пропонував розуміти «уявний образ», який є взірцем і визначає спрямованість особистості на власний розвиток [8].

На важливості ідеалу як взірця у процесі самовдосконалення майбутнього вчителя наголошує О. Сухомлинська, яка зазначає: ідеал «як взірець, який усі визнають, ціннісне уявлення про благо і повинність, що має абстрагований, загальний характер і як цінність розкриває перед людиною широкі перспективи для самовдосконалення» [14, с. 5].

На переконання І. Донцова, ідеал – це зразок, еталон поведінки, вища мета прагнень, втілення найкращих якостей, що одночасно характеризується недосяжністю, оскільки людина завжди може уявити краще становище, ніж теперішнє [2].

Як зазначає Є. Причепій, неадекватне ставлення до ідеалу перетворює його на ідола. ... В ідеалі людина не зникає, вона формує себе, має себе самоціллю, в ідолі вона втрачається, її метою є інший [11].

Так, за результатами опитування студентів I-V курсів ідеал для більшості з них є орієнтиром власного розвитку (84,1 %), цей показник майже не змінювався залежно від курсу навчання студентів. Разом з тим, 14,5 % студентів визнають наявний ідеал як недосяжний образ, а 2,3 % студентів ставляться до власного ідеалу як до кумиру.

На індивідуальності ідеалу для кожної людини наголошує В. Скотний, зазначаючи, що «кожна особистість «доростає» до власного ідеалу самостійно» [13, с. 112].

Разом з тим, як зазначає С. Карпенчук, на ідеалі, який стимулює людину розвиватися, духовно, збагачуватися, позначаються вимоги суспільства до своїх членів [7, с. 22]. Але людина свідомо реагує та вибірково реагує на певні стандарти оскільки орієнтується на власну систему цінностей та систему цінностей у суспільстві. Ідеал людини означає опис його з позиції загальноприйнятої системи цінностей [16, с. 427]. Загальнолюдська цінність на абстрактному рівні визначається як ідеал: абсолютна основа обов'язку, критерій розмежування добра та зла, який вбирає вищі моральні вимоги, реалізація яких могла б зробити особистість досконалою [5].

Ми виходимо з того, що самовдосконалення майбутнього вчителя має соціальну природу оскільки саме у процесі соціалізації майбутній вчитель засвоює цінності, культурні образи, формує ті якості які вважає прийнятними для свого соціального оточення. Самовдосконалення виникає в результаті активної взаємодії з

навколишнім середовищем і забезпечує нову сходинку в розвитку майбутнього вчителя. Як засвідчують результати проведеного нами дослідження, у половині з опитаних студентів за час навчання в університеті змінився ідеал (52,3%). Основною причиною перегляду ціннісних орієнтацій студентами став вплив соціального середовища навчального закладу, причому у більшості зі студентів такі зміни відбувалися на другому курсі навчання.

Самовдосконалення як соціальний процес базується на вимогах суспільства та професії до особистості майбутнього вчителя. Значимими для індивіда, на думку В. Лозового, стають цінності тієї спільності, з якими вона сама себе ідентифікує, сприймаючи і переживаючи її інтереси. Чим прогресивніша соціальна спільність, з якою індивід пов'язує свою долю, тим значнішими й крупнішими виявляються масштаби освоєних ним цінностей і тим вище його потенціал» [10, с. 13].

Актуальною в контексті проблеми нашого дослідження є думка О. Єракторіної про те, що мінливість соціального середовища, постійна адаптація людини в ньому, розвиток себе згідно з ідеалом робить її завжди незавершеною, вона постійно перебуває у стадії розвитку, у постійному русі становлення [3, с. 46].

Основою визначення змісту ідеалу є ціннісні орієнтації вивчення яких дає змогу, на думку М. Боришевського, зрозуміти, які суспільні цінності виконують роль значущих орієнтирів у житті людини [12, с. 135].

Процес руху до ідеального здійснюється на основі відповідної гармонії, погодженості індивідуального і особистісного (соціального), відповідно до ідеального, програмованого суспільством, стандартизованого взірця. Процес соціалізації є найважливішою умовою інтеграції особистості, яка виконує відповідну роль, включаючись у суспільні відносини, що, в свою чергу, дає їй можливість самопізнавати, самовиражати, самоутверджувати, самовдосконалювати себе до рівня ідеального [7, с. 24].

Свої погляди, думки, принципи, вчинки майбутній педагог зіставляє з певним образом-зразком, тобто з певним ідеалом, до якого слід прагнути в процесі професійного становлення. У соціальній позиції знаходить відображення уява про соціальний ідеал суспільства, держави, права, соціальних відносин тощо. Тому ідеал є важливою складовою у структурі соціальної позиції студента як орієнтир його громадської поведінки в професійній і суспільній діяльності [6].

Відповідно до проведеного аналізу дійшли висновку, що ідеал особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя має

двоаспектний характер – індивідуальний і соціальний.

Ми виходимо з того, що процес самовдосконалення особистості відбувається з урахуванням уявлень особистості про ідеальний образ (рівень моральної, фізичної, духовної, розумової, професійної та іншої досконалості) та порівняння себе з цим ідеалом з метою подальшого розвитку. Відповідно самовдосконалення виявляється у прагненні довести розвиток власної особистості до певного ідеалу (еталону, зразку) з метою набуття відповідних рис і якостей або їх удосконалення. Цей ідеальний образ відображає уявлення особистості щодо рівня фізичної, моральної, розумової досконалості і є орієнтиром у бажаному рівні розвитку певних якостей. Порівнюючи себе з визначеним образом ідеального «Я» особистість визначає перспективу власного розвитку.

Звертаючи увагу на особливості визначення ідеалу у юнацькому віці Л. Божович зазначає, що «лише в юнацькому віці моральний світогляд починає представляти собою таку стійку систему моральних ідеалів і принципів, яка стає постійно діючою моральною спонукую, що визначає всю їхню поведінку, діяльність, ставлення до навколишньої дійсності і до самого себе» [1, с. 321].

Ідеал виступає основою самооцінки, мірою її адекватності – світоглядна культура, зрілість особистості, система цінностей, на яких базується світогляд особистості [3, с. 65].

Соціальна функція ідеалу виявляється у тому, що усвідомлення власної недосконалості надихає майбутнього вчителя на зміни, сприяє визначенню цілей самовдосконалення у відповідності до існуючих соціальних вимог. Разом з тим, залежно від того як визначений ідеал співвідноситься з реальними можливостями, задатками, волею, реальним станом розвитку певних якостей цей ідеал може бути нездійсненим або реальним. Основними проблемами у процесі орієнтування майбутнього вчителя на певний ідеал є виникаючі протиріччя між рівнем сподівань, реальними можливостями та реальним станом розвитку певних якостей. Тому, Г. Заїченко застерігає, що не слід ототожнювати ідеал з метою, планом і нормами які є технологічними приписами. Далі науковець зазначає «інша справа, що маючи інформацію про конкретні умови руху до ідеалу, ми повинні за допомогою системи показників визначити мету, розгорнути її у план і тим самим конкретизувати ідеал у норму, тобто перейти від стратегічного образу належного (що відповідає прийнятним цінностям) до конкретного проекту того, що може стати сутнісним» [16, с. 427]. У цьому контексті важливою є думка В. Леві відносно того, що «для того щоб успішно вести роботу над собою, бажано

мати уяву про себе. Вже один тільки самозвіт, хоча б найбільш приблизне усвідомлення свого стану роблять велику справу. Початок розуміння свого стану – початок перемоги» [9, с. 53].

У процесі визначення ідеалу особистісного розвитку провідною умовою залишається наповнення особистісним смислом обраного ідеалу оскільки ідеал є основною формою, що відображає ціннісну спрямованість особистості майбутнього вчителя. За результатами дослідження нами виявлено, що 65,9 % майбутніх учителів визначають ідеалом власного розвитку загальний образ особистості-професіонала, 27,3 % студентів пов'язують ідеальний образ з особистісним розвитком, а 6,8 % майбутніх учителів ідеал пов'язують тільки з професійною діяльністю, причому цей показник має динаміку зменшення на старших курсах.

Висновки. Головними умовами сприйняття та визначення за мету самовдосконалення певного ідеалу є те, що ідеальний образ повинен мати ціннісно-сміслову наповнення для особистості майбутнього вчителя, а перспективи та етапи його досягнення будуватися на об'єктивній оцінці власних потенційних можливостей. Відповідно відбувається усвідомлення людиною особистісного ідеалу, з відповідним формуванням ідеального образу Я. Тому важливо щоб у процесі самовдосконалення майбутній вчитель усвідомлював ідеальний образ (ідеал, взірць) на який він буде орієнтуватися на певному етапі у процесі особистісного та професійного самовдосконалення. Образ Я-ідеального повинен бути наповнений особистісним смислом. За таких умов ідеал у процесі самовдосконалення майбутнього вчителя виконує роль стратегічного орієнтиру на шляху до особистісного та професійного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. М.: Издательство института практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1997. – 352 с.
2. Донцов И. А. Самосовершенствование личности / И. А. Донцов. – М.: Политиздат, 1967. – 356 с.
3. Єракторіна О. М. Самовдосконалення особистості у науковій рефлексії і реалізації біографічних проєктів: [монографія] / Ольга Єракторіна. – Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2013. – 215 с.
4. Єршова Л. Трансформація виховного ідеалу в Україні (XIX-початок XX століття). Київський, Одеський, Харківський навчальні округи: Монографія. / Л. М. Єршова – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2015. – 642 с.
5. Казакова Н. Т. Ценност : сущность, природа, содержание / Н. Т. Казакова // Социальные ценности и их гуманистическая направленность. Красноярск, 1991. С. 3–15.
6. Калашнікова Л. Ю. Формування соціальної позиції студентів у навчально-виховному середовищі педагогічного університету [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Калашнікова Леся Юріївна; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків. – 2015. – 274 с.
7. Карпенчук С. Володіти розумом, почуттям і волею. Моральний ідеал і самовдосконалення особистості / С. Карпенчук // Рідна школа. 1997. № 5. С. 22–25.
8. Лазурский А. Ф. Избранные труды по общей психологии. К учению о психической активности. Программа исследования личности и другие работы. – СПб. : Алетейя, 2001. – 192 с.
9. Леви В. Л. Искусство быть собой / В. Л. Леви. Изд. Обновленное. – М.: Знание, 1991. – 256 с.
10. Лозовой В. А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ: [монография] / В. А. Лозовой. – Харків: Основа. – 1991. – 207 с.
11. Причепий Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія: Підручник. – К.: Академвидав, 2008. – 592 с.
12. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та т. За загальною редакцією М. Й. Боришевського. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 200 с.
13. Скотний В. Рациональное та ірраціональне в науці й освіті / В. Скотний. – К.-Дрогобич : Коло, 2003. – 288 с.
14. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі / О. Сухомлинська // Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 1. – С. 5–15.
15. Філософія. Підручник / за загальною редакцією Горлача М. І., Кременя В. Г., Рибалка В. К. – Харків: Консум, 2000. – 674 с.
16. Філософія: Підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагановський, І. І. Кольний та ін.; за ред. Г. А. Заїченка та ін. с. К.: Вища шк., 1995. – 455 с.

BIBLIOGRAFIYA

1. Bozhovych L. Y. ProblemU formyrovannya lychnosty / L. Y. Bozhovych. M.: Yzdatelstvo ynstytuta praktycheskoj psykholohyy; Voronezh: MODEK, 1997. – 352 s.
2. Dontsov Y. A. Samosovershenstvovanye lychnosty / Y. A. Dontsov. – M.: Polytyzdat, 1967. – 356 s.
3. Ierakhtorina O. M. Camovdoskonalennia osobystosti u naukovii refleksii i realizatsii biohrafichnykh proektiv: [monohrafiia] / Olha Yerakhtorina. – Kh.: Vydavnytstvo Ivanchenka I. S., 2013. – 215 s.
4. Iershova L. Transformatsiia vykhovnoho idealu v Ukraini (KhIKh-pochatok KhKh stolittia). Kyivskiy, Odeskiy, Kharkivskiy navchalni okruhy: Monohrafiia. / L. M. Yershova – Zhytomyr : Vyd. Yevenok O. O., 2015. – 642 s.
5. Kazakova N. T. Tsennosty: sushchnost, pryroda, soderzhanye / N. T. Kazakova // Sotsyalnye tsennosty y ykh humanytscheskaia napravlennost. Krasnoiarisk, 1991. – S. 3–15.
6. Kalashnikova L. Yu. Formuvannya sotsialnoi pozytsii studentiv u navchalno-vykhovnomu sere dovysshchi pedahohichnoho universytetu: [Tekst]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / Kalashnikova Lesia Yurii vna; Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. H. S. Skovorody. Kharkiv – 2015. – 274 s.
7. Karpenchuk S. Volodity rozumom, pochuttiam i voleiu. Moralnyi ideal i samovdoskonalennia osobystosti / S. Karpenchuk // Ridna shkola. 1997. №5. – S. 22–25.
8. Lazurskiy A. F. Yzbrannyye trudy po obshchei psykholohyy. K ucheniyu o psykhycheskoj aktyvnosti. Prohramma yssledovaniya lychnosty y druhye raboty. – SPb. : Aleteiia, 2001. – 192 s.
9. Levy V.L. Yskusstvo byt soboi / V.L. Levy. Yzd. Obnovlennoe. – M.: Znanye, 1991. – 256 s.
10. Lozovoi V. A. Samovospytanye lychnosty: fylosofsko-sotsyolohycheskiy analiz: [monohrafiya] / V. A. Lozovoi. – Kharkiv: Osnova. – 1991. – 207 s.
11. Prychepii Ie. M., Chernii A. M., Chekal L. A. Filosofiia: Pidruchnyk. – K.: Akademvydav, 2008. – 592 s.
12. Psykholohichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti: monohrafiia / M.I. Boryshevskiy, O.V. Shevchenko, N.D. Volodarska ta t. Za zahalnoiu redaktsiieiu M.I. Boryshevskoho. – K.: Pedahohichna dumka, 2011. – 200 s.
13. Skotnyi V. Ratsionalne ta irratsionalne v nauitsi i osviti / V. Skotnyi. – K.–Drohobych : Kolo, 2003. – 288 s.
14. Sukhomlynska O. Pedahohichnyi ideal kriz pryizmu teorii morali / O. Sukhomlynska // Pedahohichni nauky. – 2009. – Vyp. 1. – S. 5–15.

15. *Filosofia. Pidruchnyk / za zahalnoiu redaktsiieiu Horlacha M. I., Kremenia V. H., Rybalka V. K. – Kharkiv: Konsum, 2000. – 674 s.*

16. *Filosofia: Pidruchnyk / H. A. Zaichenko, V. M. Sahanovskyi, I. I. Kolnyi ta in.; za red. H. A. Zaichenka ta in. – K.: Vyshcha shk., 1995. – 455 s.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уйсімбаєва Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження проблем особистісного та професійного самовдосконалення майбутнього вчителя.